

Ettevõtlusest ja ettevõtlikkusest – Globaalse Ettevõtlusmonitooringu uuring Eestis*

Kadri Paes, Tartu Ülikooli majandusteaduskonna ettevõtluse õppetool, GEM-i analüütik

Mervi Raudsaar, Tartu Ülikooli doktorant, majandusteaduskonna ettevõtluse õppetooli juhataja kohusetäitja

Tõnis Mets, Queenslandi Tehnoloogiaülikooli Marie Curie teadur, Tartu Ülikooli ettevõtluse professor

Ettevõtlus on ühiskonna tähelepanu all. Jätkusuutliku ettevõtluse eesmärk on ettevõtja ja ühiskonna huvide ühitamine.

Viimaste aastate jooksul on Eesti ühiskonnas suurenenud teadlikkus ettevõtlusest kui ühiskondliku aktiivsuse allikast ja majandusliku heaolu eeldusest üleilmses majanduskonkurents. Sellest annavad tunnistust nii ettevõtluskompetentside tähtsustamine haridussüsteemis ja ajakirjanduses kui ka avalikkuse tähelepanu. 1990. aastate algusest alates on ettevõtluses nähtud vahendit võitluses töötusega ja võimalust luua endale töökoht, viimased 10–15 aastat pööratakse tähelepanu innovaatiliste ideede leidmisele ja kasvupotentsiaaliga rahvusvaheliste ettevõtete loomisele. Näiteks on Eestis Ettevõtluse Arendamise Sihtasutus (EAS) jaganud ettevõtluse auhindu aastast 2000 (EAS 2013), ühendused (EKTK, ETTK) ja omavalitsused tunnustavad ettevõtjaid. Sama tehakse Euroopa tasemel (EC 2013) aastast 2006.

Ettevõtlusega seonduvad mõisted

Sissejuhatuseks lühike ülevaade, millises tähenduses ettevõtlusega seonduvaid mõisteid eesti keeles kasutatakse ja kuidas need suhestuvad teadusliku keelekasutusega teistes keeltes. Eesti keeles nagu teiste postsovetlike maade keeltes tähistab ettevõtlus sageli äri. Analoogilist keelekasutust võib kohata ka mõne naabermaa ülikooli kodulehel, kus õppekava „Transpordiettevõtlus” ei sisaldanud ühtegi ettevõtlusainet (diskreetsuse säilitamiseks jätavad autorid kooli nime märkimata). Olukorda selgitab osalt meie ajalooline tagamaa (Varblane, Mets 2010), sest Nõukogude Liidus oli äritegevus kuni Mihhail Gorbatšovi perestroikani kriminaalkorras karistatav, seega avalikult hukkamõistetav tegevus. Mõiste sellist tõlgendust on süvendanud ettevõtja definitsioon 1995. aastal vastu võetud äriseadustikus: „[e]ttevõtja on füüsiline isik, kes pakub oma nimel tasu eest kaupu või teenuseid ning kaupade müük või teenuste osutamine on talle püsivaks tegevuseks, ning seaduses sätestatud äriühing”. Sealt on see kandunud teistesse seadustesse, tulumaksuseaduse (1999) järgi maksustatakse ettevõtlustulu, mitte äritulu jne. Samuti omistab äriseadustik juriidilisele isikule – äriühingule – ettevõtja omadused.

Järgnevalt käsitletakse ettevõtlust ja ettevõtjat traditsioonilises (inglisekeelses) teaduskirjanduses toodud tähenduses. See viitab vajadusele avada ettevõtlusega seonduvat laiemalt. Artikkel avab ettevõtluse nüüdisaegse käsitlemise ja tutvustab Globaalse Ettevõtlusmonitooringu (GEM) uuringu tulemusi Eestis.

Ettevõtluse olemusest ja ajaloost

Ettevõtja mõiste (*entrepreneur*) pärineb keskajast (Landström 2005). Tavamõiste seob ettevõtja tegutsemisega äris kasu saamise eesmärgil, riskides sealjuures isiklike investeeringute kaotamisega. Hiljem on mõiste sisu laienenud ettevõtja tegutsemise eesmärkidest ja tegevusvaldkonnast tulenevalt. Ettevõtteks on mõistetud iseseisvat majandusüksust, mida iseloomustab varade lahusus omanike varast, iseseisev juhtimine ning tööjõu ja kapitali olemasolu. Tänapäeval on jõutud ettevõtluse laiemale käsitluseni, mis sisaldab nii ettevõtjaga seotud protsesse kui ka süsteemi ettevõtluse arendamiseks ühiskonnas. Distsipliinina uurib ettevõtlus ettevõtlusega seonduvaid nähtusi ühiskonnas.

Joseph Schumpeter seob ettevõtja mõiste innovatsiooniga: „Ettevõtja on innovaator, kes loob uue ressursside kombinatsiooni” (1934). Tänapäeva suuremaid juhtimisteaduse mõtlejaid Peter Drucker (1998) peab innovatsiooni ettevõtluse eriliseks funktsiooniks, mille kaudu ettevõtja loob väärtustloova ressursi või täiendab olemasolevaid ressursse kõrgema potentsiaaliga. Järelikult on lisaks eeltoodule ettevõtjale omane „uute ideede kasutamine konkurentsivõimelise toote või teenuse pakkumiseks turul, uue või täiustatud tehnoloogia, meetodite või jaotusprotsessi rakendamine tootmises ja teeninduses”. Sellisena mõistab innovatsiooni Majanduskoostöö ja Arengu Organisatsioon (OECD 2005, 31).

Ettevõtluse kui distsipliini arengu on Lundi Ülikooli professor Hans Landström jaotanud kolme perioodi (2013):

- majandusteaduse ajastu 1870–1940,
- sotsiaalteaduse ajastu 1940–1970,
- juhtimisteaduse ajastu aastast 1970.

Igale perioodile vastab koolkond, mille käsitlused kanduvad tänapäeva. Teaduskirjanduses võib kohata ettevõtluse käsitlusi, mis lähtuvad erinevatest koolkondadest. Esimese koolkonna teadlased on käsitlenud ettevõtlust eelkõige makromajanduse tasandil ja avanud ettevõtja majandusliku rolli.

Edasised uuringud viisid ettevõtja isiksuseomaduste uurimiseni. Ettevõtlust ja ettevõtjat tähtsustati eelkõige suurte ettevõtete tasandil. Sellesse perioodi kuulub ka arusaam, et ühiskonna heaolu ja arengu eestvedajad on suured kompaniid. Valitses arvamus, et ainult suured firmad kui progressi mootorid suudavad läbi viia innovatsioone, mille tulemus on uute toodete ja protsesside efektiivne rakendamine (Galbraith 1967).

Murrang saabus juhtimisteaduse ajastul pärast David Birchi (1979) uuringuraporti „Töökohtade loomine” avaldamist 1979. aastal. Kuigi 54-leheküljelist raportit müüdi vaid 12 eksemplari, oli selle mõju majanduspoliitikale tohutu. Raport muutis arusaama väikeettevõtete rollist ja uute ettevõtete loomise vajadusest ühiskonnas, tõi välja, et enamik uusi töökohti luuakse firmades, kus on kuni 20

töötajat, s.t väikeettevõtetes. Sellest alates nähakse ettevõtluses põhilist tööhõive ja ühiskondliku rikkuse kasvu võtit (Landström 2013).

Ettevõtluse tänapäevane käsitlus

Tänapäevane ettevõtluse käsitlus saab alguse 1990. aastate algul. William Gartner (1990) tõdes, et ettevõtlus on heterogeenne valdkond: on palju ettevõtjaid ja väga palju viise alustamaks ettevõtjana. Samuti on palju ettevõtteid ja keskkondi, kus need ettevõtted tegutsevad. Üha rohkem pööratakse tähelepanu ettevõtja isikult ettevõtluse protsessile, seonduvatele protsessidele ja laiemale ühiskondlikule kontekstile.

1990. aastail loodi esimesed ettevõtluse õppetoolid ülikoolides, hakati uurima ettevõtluse kui ühiskonna nähtuse olemust, oluliseks uurimisteeneks sai ettevõtluspoliitika. Ettevõtlust hakkasid uurima paljude valdkondade teadlased. Seda perioodi iseloomustab ettevõtluse õpetuse ja uuringute killustatus, kuid see oli ühtlasi ettevõtluse uurimise ja ettevõtlushariduse keskkonna väljakujunemise periood. Loodi kursuste programmid ja õppekavad, valitsused hakkasid valdkonna arendamist rahastama. Ülikoolid teadvustasid ettevõtliku ülikooli kontseptsiooni ja oma rolli ettevõtluse arendamisel regioonis (Landström 2013).

2000. aastail jõuab ettevõtlus kui teaduslik distsipliin küpsuse faasi, mida iseloomustab tunnustamine teadus- ja haridussüsteemis, uuringute põhinemine teooriatel. Seni killustunud käsitlused korrastatakse ühtsesse süsteemi. Ettevõtluses eristatakse mitmeid valdkondi, näiteks sotsiaalne ettevõtlus, siseettevõtlus jt.

Tõdetakse, et ettevõtja ja ettevõtluse mõisted on olemuselt mitmetahulised ning kõiki aspekte pole lihtne siduda ühte definitsiooni. Ollakse seisukohal, et ettevõtluse erinevaid valdkondi ja tüüpe ühendav mõiste ja ettevõtluse põhitunnus on ettevõtlusprotsess, millega luuakse uut väärtust kliendile ja ühiskonnale (Wiklund *et al* 2011; Kuura *et al* 2014).

Ettevõtlusprotsessi tunnus on see, et ettevõtja käivitab uue ettevõtmise, mis võib seisneda (Bygrave 2010, 2–3):

- uue toote toomises turule,
- olemasoleva toote toomises uuele turule ja/või
- uue äri/organisatsiooni loomises.

Kuigi ettevõtlusprotsess saab alguse ettevõtlusvõimaluse ehk äriidee loomisest või äratundmisest, on ettevõtlusprotsessi eeldused seotud ettevõtja kui indiviidi isikuomaduste, ettevõtja meeskonna võimekuste ja tulemuslikkusega ning sõltuvad teguritest, mis mõjutavad kogu ühiskonda. Selle protsessi etapid on ärivõimaluse äratundmine, tegutsemisotsus, ressursside hankimine ja korrastamine, ettevõtte või äri käivitamine, ettevõtte kasvu juhtimine ning lõpuks

hüvitis ehk käivitatud ettevõtmisest tulu saamine ja ärist väljumine (Baron, Shane 2008, 13–17).

Eelnevast tulenevalt saame vaadelda ettevõtlust kui isiku enesele suunatud käitumismudelit, aga ka kui väikefirma loomist ja juhtimist – omanikuks olemist. Traditsiooniliselt on väikeettevõtte juhtimist vaadeldud kui ettevõtlust. Kas see on õigustatud, peaks vastuse andma ettevõtlusprotsessi olemasolu. Väikeettevõtte puhul nähakse tihti vajadust pidevaks keskkonnaga kohanemiseks, järelikult peab juht selles situatsioonis olema ettevõtja/ettevõtlik. Sama võib öelda suurte korporatsioonide liidrite kohta, kuigi nende motivatsioon võib erineda väikeettevõtte juhi omast. Ettevõtja rollis suurte korporatsioonide juhid-visionäärid juurutavad täiesti uusi väärtusi. Korporatiivne ettevõtlus tähendab ettevõtlusprotsessi ja ettevõtlikku käitumist korporatsiooni tasandil (McFadzean *et al* 2005). Siseettevõtlus (*intrapreneurship*) võib olla eelmisega seotud, kui siseettevõtja (*intrapreneur*) tegevuse tulemusel ettevõttesisene protsess käivitab ettevõtte senistest piiridest välja juu ettevõtlusprotsessi. Seda viimast varianti võime tuvastada mitmesuguste organisatsioonide, sealhulgas ülikoolide ja firmade puhul, kui käivitatakse nn pungunud ehk *spin-off* firma.

Eraldi käsitletakse sotsiaalset ja naisettevõtlust, samuti kogukonna ettevõtlust ja maaettevõtlust. On ka nn meeskonna ettevõtlust: meeskonnad viivad ideid ellu ühiselt. Sotsiaalses ettevõtluses juhindub ettevõtja sotsiaalsest missioonist, tasakaalustab sotsiaalsete eesmärkide saavutamise organisatsioonilise ja majandusliku jätkusuutlikkusega, uurib ja otsib võimalusi parema sotsiaalse väärtuse loomiseks klientidele, maksimeerib loodavat sotsiaalset väärtust, on innovatiivne, proaktiivne ja riskivõttev (Mort *et al* 2003). Viimased omadused iseloomustavad kõikide valdkondade ettevõtjaid. Kogukonna ettevõtluses on eesmärgipüstitus ja käitumisviis sarnased, ettevõtja võib olla kogukonda kuuluv rühm või kogukond tervikuna. Mõned autorid käsitlevad ettevõtlust kui kapitalismi ja sotsialismiga konkureerivat ideoloogiat. Ettevõtlus on „uuendamise ja loomise protsess ühiskondliku lisaväärtuse tekkimiseks isiklike ärihuvide realiseerimise kaudu” (Kao, Kao, Kao 2002). Leitakse, et jätkusuutliku ettevõtluse eesmärk on ettevõtja ja ühiskonna huvide ühitamine, ettevõtlus teeb „maailma paremaks” (Sarasvathy, Venkataraman 2011; McMullen 2011).

Ettevõtluse kompetentsina käsitletakse „... indiviidi võimekust viia ideid ellu. See sisaldab loovust, innovaativsust ja riski kui ka võimekust planeerida ja juhtida projekte eesmärkide saavutamiseks” (Recommendation 2006, 17). Kirjanduses eristatakse ettevõtlikkust (*enterprise*) kui teatavat hoiakut (sagedamini *entrepreneurial attitude*) ja sellel põhinevat käitumisviisi (*enterprising behaviour*), ühtlasi ettevõtluse käitumislikku kompetentsi, s.t ettevõtlus on ettevõtliku käitumisviisi rakendus sotsiaal-majanduslikus (sh kultuuri-)kontekstis. Ettevõtlusaktiivsus (*entrepreneurial activity*) sisaldab kõiki ettevõtluse elemente ja sobib eesti keeles ka ettevõtlikkuse kui käitumisviisi tähistamiseks. Ettevõtluskompetentsus omandatakse hariduse teel (Bygrave 2010). Eestis juurutatakse ettevõtlust kui üht kõrghariduse komponenti aastast 2013.

Ettevõtlikkuse mõõtmine

Eri maade ettevõtlust ja ettevõtlikkust võrrelda pole lihtne. Riikide statistikaandmed kajastavad erinevaid ettevõtlusega seotud aspekte – erinevad nii ettevõtte juriidilised vormid, statistilise info kogumise viisid kui ka ettevõtete registritoimingud. Samuti on erinevused ettevõtete elutsüklite vahel traditsioonilistes turumajandustes ja üleminekuriikides. Ühest vastust ettevõtlusest ei anna ka Euroopa Liidu (EC 2012) avaliku arvamuse küsitlus *Flash Eurobarometer* hoiakutest olla enesele tööandjaks.

Kõik riigid koguvad ettevõtetega seotud andmeid, kuid need ei ole enamasti rahvusvahelisel tasandil võrreldavad. Sellest tuleneb vajadus üldisema meetoodika järele. Globaalse Ettevõtlusmonitooringu (GEM) tugevus on standardne meetoodika ja rahvusvaheline võrreldavus (Acs *et al* 2008, 267). GEM ei sea ettevõtluse määratlemisel ettevõtte või ühingu vormile piiranguid, arvesse võetakse ka need ettevõtjad, kes ei ole oma ettevõtet registreerinud (Acs *et al* 2008, 265–267). Eestis on ka varem tehtud katset mõõta ettevõtlikkust GEM-i meetoodika sarnaselt (Lepane, Kuum 2004), kuid sellele ei järgnenud regulaarset ettevõtlikkuse seiret.

Eesti Arengufond ühines GEM-iga 2012. aastal. Samal aastal osaleti 69 liikmesriigi ühises ettevõtluse seires standardsete küsimustega, genereeriti tööühmi huvitavaid teemaplokke, et kaardistada Eesti ettevõtluse tahke. GEM-i asutasid septembris 1997 Babsoni Kolledž ja Londoni Ärikool Kauffmani Fondi toetusel. Ettevõtlusaktiivsuse ja selle mõju analüüsi kaasati peale USA veel üheksa arenenud tööstusriiki (Kanada, Taani, Soome, Prantsusmaa, Saksamaa, Iisrael, Itaalia, Jaapan ja Ühendkuningriik) (Zacharakis *et al* 1999). GEM töötab järgmiste eesmärkide nimel (Xavier *et al* 2013, 12):

- võimaldada riikidel võrrelda ettevõtlusaktiivsuse taset ja vastavaid karakteristikuid;
- määrata kindlaks ulatus, mil määral mõjutab ettevõtlusaktiivsus majanduskasvu igas riigis;
- teha kindlaks faktorid, mis soodustavad või takistavad ettevõtlust;
- aidata kaasa tõhusate ja sihipäraste, ettevõtlust stimuleerivate poliitikate loomisele.

GEM on esimesi uuringuid maailmas, mis käsitleb ettevõtlusalaseid hoiakuid, hinnanguid ja kavatsusi. Kogutakse inimeste hinnanguid oma tutvusringkonna suhtumise kohta võimaluste ärakasutamisse, edukusse, ebaõnnestumistesse ja ettevõtlusse (Xavier *et al* 2013, 18). Uuritakse nii individuaalseid kui ka ühiskonna tasandi hoiakuid. Seega võimaldab GEM ettevõtlusaktiivsusele lisaks analüüsida elanikkonna üldist ettevõtlikku meelelaadi.

Maailma Majandusfoorumi (*World Economic Forum*, WEF) klassifikatsiooni järgi maailma konkurentsivõime raportis jagab GEM uuringus osalenud riigid rühmadesse. Eristatakse kolme arenguetappi: faktori-, investeeringu- ja

innovatsioonipõhise majandusega riigid. Jaotus põhineb kahel näitajal: SKT *per capita* ja toorainete osakaal ekspordis (Xavier *et al* 2013, 14). Selline jaotus kajastab ettevõtluskeskkonna mõju ettevõtlusaktiivsusele riikide majandusarengu faasides. 2012. aasta uuringus on kasutatud viiest jaotust, s.t eraldi on välja toodud riikide rühmad, mis siirduvad ühest arengufaasist teise. Eesti kuulub siirderiikide hulka, mis liiguvad investeringutepõhiselt innovatsioonipõhisele majandusele (Xavier *et al* 2013, 19).

Ressursipõhise majanduse puhul on peamised poliitikaeesmärgid seotud tervishoiu, majandusliku stabiilsuse ja põhihariduse kättesaadavusega. Nende riikide majanduses on vähe innovatsiooni nii koduturul kui ka ekspordis. Investeringupõhises majanduses on valitsuse tähelepanu keskmes kõrgharidussüsteem, kaupade ja tööjõu turg. Innovatsioonipõhises arengustaadiumis saab töökohtade loomisel ja majandusarengus üldisemalt määravaks tehnoloogiline innovatsioon (Masso, Vahter 2008, 245–253). Riigi arengustaadiumi kohaselt võivad esineda erinevad seosed GEM-i indikaatorite ja majanduse arengut iseloomustavate näitajate vahel, seega on uuringutulemuste analüüsil tähtis silmas pidada, millises arenguetapis riik on. 2013. aasta GEM-i raport hõlmab 1/3 kõigist maailma elanikest ja 90 protsenti kogu SKT-st (Amorós, Bosma 2014, 10).

Ettevõtlus kui protsess

GEM-i üldine kontseptsioon põhineb inimeste (analüüsitav valim on uuringus osalenud tööealised elanikud vanuses 18–64) käitumise uurimisel ettevõtete asutamisel, käsitledes ettevõtlust protsessina, mis hõlmab ettevõtte elutsükli (Reynolds *et al* 2005, 209). GEM defineerib ettevõtlust kui igasugust uue ettevõtte loomise algatust, sealhulgas olemasoleva ettevõtte laiendamist ühe indiviidi või inimeste rühma poolt (Bosma 2013, 70). Joonisel 1 on kujutatud ettevõtlusprotsessi käsitlust GEM-i järgi ning lisa 1 illustreerib, kuidas elanikkonna küsitluse vastustest saadakse andmed tärkavate ettevõtjate, uusettevõtjate ja väljakujunenud ettevõtjate kohta.

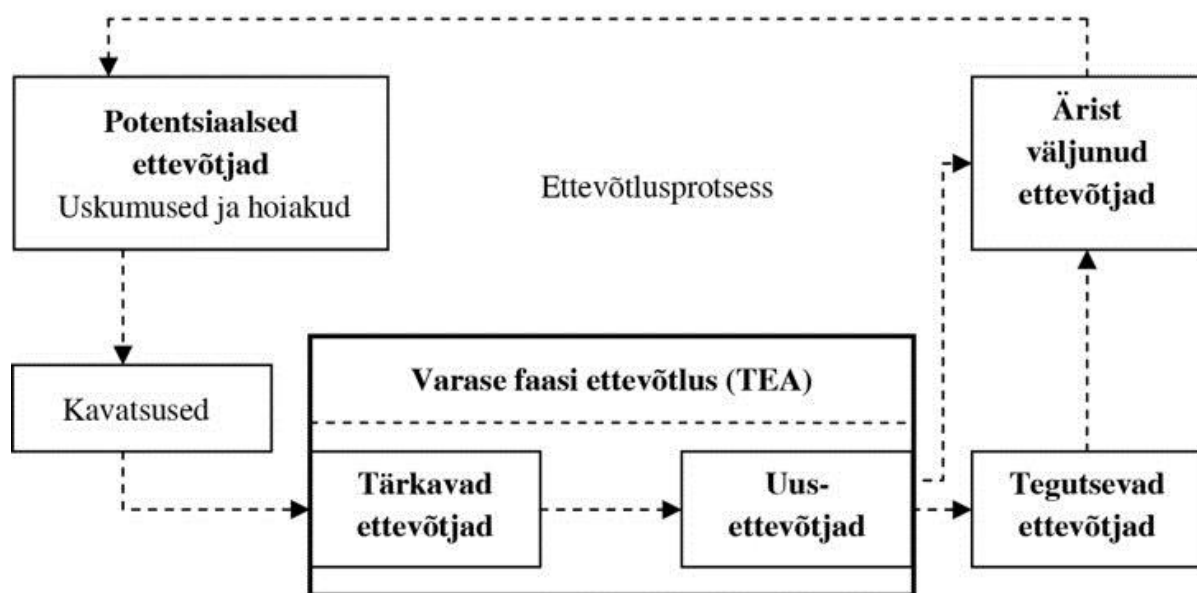
GEM-i järgi on potentsiaalsed ettevõtjad need, kes on väljendanud kavatsust alustada uue ettevõttega üksi või koos kaaslasega lähema kolme aasta jooksul. Tärkavate ettevõtjate tunnus on viimase 12 kuu jooksul uue ettevõtte alustamiseks tehtud reaalsed tegevused (nt seadmete ost, meeskonna ja äriplaani koostamine vm) või kuni kolme kuu jooksul töötasude maksmine. Seega viib reaalsete tegevuste tegemine ettevõtja kontseptsiooni faasist ehk kavatsuste juurest edasi tärkava ettevõtluseni. Järgmine üleminek toimub siis, kui ettevõtte hakkab tegutsema. Uusettevõtjate hulka arvatakse need, kes on tegutsenud ettevõtjana 4–42 kuud ehk kuni 3,5 aastat. Varase faasi ettevõtlusaktiivsus ehk TEA (*Total Entrepreneurial Activity*) indeks sisaldab nii tärkavaid kui ka uusettevõtjaid, ka nende kattuvat osa, mistõttu ei ole tegemist kahe näitaja summaga (Reynolds *et al* 2005, 210).

Märksõna, mis iseloomustab varase faasi ettevõtjate üleminekut tegutsevateks ettevõtjateks, on püsivus. Väljakujunenud ehk tegutsevateks ettevõtjateks loetakse need, kes on tegutsenud üle 3,5 aasta. Ettevõtlusega lõpetamise ehk ärist väljumise

all on küsitluses mõeldud viimase 12 kuu jooksul ettevõtte müüki või selle tegevuse lõpetamist muul viisil või ettevõttest lahkumist (Reynolds *et al* 2005, 209–210). Sealjuures eristatakse, kas ettevõtte jätkas oma tegevust või mitte. Tegutsevate ettevõtjate ja ärist väljunud ettevõtjate väljatoomine on oluline ka seetõttu, et nad on teiste ettevõtjate jaoks tähtis võtmeressurs, pidades silmas näiteks finantseerimise (äriinglina), mentorluse ja nõustamisega seotud tegevusi ning muid toetusvorme (Xavier *et al* 2013, 13).

Võttes arvesse tõsiasja, et riikides mõjutavad ettevõtlust mitmed tegurid, ei saa järeldada, et ettevõtja liigub sujuvalt ühest protsessietapist teise. Näiteks võib ühes riigis olla suur hulk potentsiaalseid ettevõtjaid, mis aga ei tähenda, et kõik on aastate pärast varase faasi ettevõtjad. Seega iseloomustab joonis 1 pigem püüdlusi ehk võimalikke liikumissuundi ja on seetõttu märgitud katkendlike joontega (Xavier *et al* 2013, 13).

Joonis 1. Ettevõtlusprotsess GEM-i järgi (Xavier *et al* 2013, 13)

GEM-i näitajate vaatlemine poliitika kontekstis

Asjaolu, et ettevõtlusaktiivsus soodustab majanduskasvu, kehtib GEM-i ettevõtlusaktiivsuse näitajate puhul riikide kohta, kus on kõrge SKT *per capita*. TEA indeks ei ole majanduse arenguga lineaarses seoses (Acs 2007, 97–107; Hessels *et al* 2008, 323). Seetõttu on TEA otsesel kasutamisel riigi ettevõtluskäitumise üldise näitajana omad piirid, seda ei tohiks kasutada riikide ettevõtlustaseme pingerea alusena. GEM-i uurimismudeli alusel ei saa väita, et kõrgem TEA tase on alati parem. Näiteks võib madalama arengutasemega ressursipõhistes majandustes TEA määra kahanemine olla hea märk vajadusest ajendatud ettevõtluse määra langemisest. TEA määra kasvu võib aga esile kutsuda üldine majanduse kasvutsüklil ja

turuvõimaluste avarumine (Amorós *et al* 2013, 129). Eelnev kehtib ka teiste ettevõtlusaktiivsust protsessipõhiselt iseloomustavate näitajate kohta (Arro *et al* 2013, 18), välja arvatud ettevõtlusega lõpetanud ettevõtjate puhul. Varasemates GEM-i uuringutes on leitud, et ärist väljumise määr väheneb majandusarengu taseme kasvades, sest kui ettevõtluse varastes faasides on rohkesti ettevõtjaid, on ka ärist väljunute osakaal suurem (Amorós, Bosma 2014, 35). Seega ei piisa ettevõtluse ning ettevõtlusaktiivsuse hindamisel ja seostamisel majanduskasvuga lihtsatest kvantiteeti iseloomustavatest näitajatest nagu ettevõtjate arv või osakaal, vaid käsitleda tuleb ettevõtlusega seotud aspekte spetsiifilisemalt.

Samas on seisukohti, et ettevõtluspoliitika ei tohiks keskenduda ainult ambitsioonikatele kasvuettevõtetele, sest majanduskasv tervikuna saavutatakse tõenäoliselt siiski üldise ettevõtluskeskkonna arendamise teel, arvestades eri suurusega ja eri arengufaasis olevaid ettevõtteid. Ambitsioonikust ei tohiks ka üle tähtsustada, sest ülioptimistlikud ettevõtjad ja ebarealistlikud lootused võivad viia ettevõtte enneaegse läbikukkumiseni (Stam *et al* 2007, 19–20). Samuti ei ole ettevõtete reaalne innovatiivsus sageli seotud ei nende absoluutse ega suhtelise suurusega (Sepp 2002, 29). Seega on poliitikate kujundamisel oluline mõista üleminekuid ambitsioonidest tegutsemiseni ning tegutsemisest reaalsete tulemusteni.

GEM-i raames kogutakse ettevõtlusest andmeid, mida saab kasutada ettevõtlusaktiivsuse taset ja kvaliteeti tõstvate poliitikate kujundamiseks. GEM-i uuringu tulemusena valmib ühe riigi seisukohast võetuna mitu andmebaasi: riiklik (TEK), rahvusvaheline ja riikliku ekspertküsitus (EK) andmebaas. Sageli tehakse nende uuringutulemuste põhjal konkreetseid poliitikasoovitusi, võttes arvesse riigi eripära ja samal ajal tulemusi teiste riikidega võrreldes (Policy impact 2014).

Eesti ettevõtlusaktiivsus läbi GEM-i prisma

Eestis on GEM-i tehtud aastail 2012 ja 2013, mõlemal aastal küsitleti üle 2000 elaniku. Järgnevalt toome välja peamised Eesti ettevõtlust iseloomustavad aspektid, alustades ettevõtlusaktiivsusest ja Eesti ettevõtete spetsiifikast ning lõpetades elanikkonna üldise ettevõtliku meelelaadi kirjeldamisega. Siinkohal tuleb silmas pidada, et näitajate varieerumine võib olla juhuslik ning kahe aasta uuringutulemused ei iseloomusta ilmtingimata pikaajalisi trende, kuid lubavad arutleda võimalike arengutendentside üle.

Tabelis 1 on näha, kuidas suurem osa Eesti ettevõtlusaktiivsust iseloomustavatest näitajatest on aastal 2013 mõnevõrra madalama väärtusega kui aastal 2012 ning kogu ettevõtlusaktiivsus on vähenenud peamiselt tegutsevate ettevõtete arvelt ($\alpha \leq 0,1$). Ühe variandina võib eeldada, et Eesti ettevõtluskeskkonnas toimuvad struktuursed muudatused, mis ei soosi endist tüüpi ettevõtlust või neid ettevõtjaid, kes juba tegutsevad, kuid samal ajal võib näha uute potentsiaalsete ettevõtjate osakaalu kasvu. Viimasteks loetakse neid elanikke, kes vastasid jaatavalt küsimusele: „Kas Te kavatsete järgneva 3 aasta jooksul üksinda või koos kaaslastega alustada uue ettevõttega, sealhulgas mistahes tegevus FIE-na?” Samuti on varase faasi ettevõtluse ehk TEA indeks suurem kui võrdlusrühmades

keskmiselt ning seda just tärkavate ettevõtjate puhul. Väidet toetab see, et statistiliselt ($\alpha \leq 0,1$) on vähenenud äritegevusest väljunud ettevõtjate hulk, kelle ettevõtte pärast väljumist ei jätkanud oma tegevust. Ärist väljunud ettevõtjateks loetakse need, kes vastasid jaatavalt küsimusele: „Kas Te olete viimase 12 kuu jooksul ettevõtte, mis kuulus Teile ja mida Te juhtisite, maha müünud, sulgenud, selle tegevuse lõpetanud, sealt lahkunud või loobunud mistahes tegevusest FIE-na või kellelegi kaupade või teenuste müümisest?” Võimalik, et viimastel aastatel on selliseid ärist väljujaid olnud tavapärasest rohkem ning praegu näitaja taas langeb.

Teise variandina võib pakkuda, et hoolimata tõsiasjast, et Eesti elanikud on ettevõtlikud, ei jõua suur hulk alustavaid ettevõtjaid mingil põhjusel oma tegevusega küpsemasse faasi. Sellisel juhul võib väike äritegevusest väljujate hulk viidata tõsiasjale, et ettevõtlusplaanidest loobutakse pigem varakult, enne suuremate investeeringute ja tegevuste alustamist, mistõttu küsitlusele vastanud ei peagi seda sageli otseselt ärist väljumiseks. Kui võrrelda näitajaid teiste lähimate riikidega (tabel 2), on näha, et Eestis on suhteliselt suur potentsiaalsete ja tärkavate ettevõtjate osakaal, aga kõige väiksem väljakujunenud ettevõtjate osakaal.

Eestis domineerib varase faasi ettevõtjate seas võimalusest ajendatud (võimaluspõhine) ettevõtlus (10,4%), mis tähendab võimaluse nägemist ja soovi oma sissetulekut või sõltumatust suurendada. Vajadustest ajendatud (vajaduspõhine) ettevõtlus (1,9%) viitab alternatiivsete võimaluste puudumisele sissetuleku saamiseks või säilitamiseks. Lätis ja Leedus on vajaduspõhiseid varase faasi ettevõtjaid vastavalt 2,8 ja 2,9 protsenti, kuid Soomes üks protsent ja Rootsis 0,8 protsenti. Kuigi ettevõtlusega alustatakse enamasti häid võimalusi tajudes, siis nii aastal 2012 kui ka 2013 oli peamine ettevõtluse lõpetamise põhjus vähene kasumlikkus, sarnaselt teiste Kesk- ja Ida-Euroopa riikidega. Võrdluseks võib tuua Skandinaaviamaad, kus tähtsaim põhjus on pensionile jäämine.

Potentsiaalsete ettevõtjaid on keskmisest rohkem 18–34-aastaste, tärkavaid ettevõtjaid 18–44-aastaste ning väljakujunenud ettevõtjaid 35–64-aastaste hulgas. Väljakujunenud ettevõtjate seas on kõrgharidusega ettevõtjaid teistest rohkem. Ettevõtjate jaotus soo põhjal näitab ligi kahekordset erinevust meeste ja naiste ettevõtlusaktiivsuses. Põhja-Eestis on keskmisest suurem potentsiaalsete ettevõtjate osakaal, väljakujunenud ettevõtjate osatähtsus on suurem maapiirkondades. Jagades ettevõtlustegevuse nelja sektorisse¹ (hankiv sektor, transformeeriv sektor, ettevõtlusele suunatud teenused ja tarbijatele suunatud teenused), võib öelda, et Eesti ettevõtjad tegutsevad peamiselt teenindussektoris, samas on väljakujunenud ettevõtjaid mainitud sektoris vähem kui teistes sarnase ja kõrgema arengutasemega riikides.

Tabel 1. Ettevõtlusprotsessi etapid ja neile vastavad osakaalud Eesti tööealisest elanikkonnast aastail 2012 ja 2013, võrdlus EL-i riikidega (%)

Ettevõtlusprotsessi etapp	Eesti 2012	Eesti 2013	Teiste EL-i siirderiikide keskmine 2013*	EL-i keskmine 2013**
Potentsiaalsed ettevõtjad	20,1	22,9	22,8	15,1
Tärkavad ettevõtjad	9,5	8,8	6,3	4,7
Uusettevõtjad	5,1	4,5	5,0	3,2
Varase faasi ettevõtjad (TEA indeks)	14,3	13,1	11,2	7,8
Tegutsevad ettevõtjad	7,2	5,0	7,7	6,5
Kõik ettevõtjad	20,7	17,8	18,6	14,0
Ärist väljunud ettevõtjad, ettevõtte jätkas tegevust	1,5	0,8	1,3	0,9
Ärist väljunud ettevõtjad, ettevõtte lõpetas tegevuse	2,5	1,3	2,2	1,8

Märkus: * Investeeringute põhiselt majanduselt innovatsioonipõhisele majandusele siirduvad EL-i riigid (lisaks Eestile): Läti, Leedu, Poola, Ungari, Horvaatia.

** 2013. aasta GEM-i uuringus osales 21 EL-i riiki: Eesti, Läti, Leedu, Horvaatia, Ungari, Poola, Belgia, Tšehhi, Soome, Prantsusmaa, Saksamaa, Kreeka, Iirimaa, Itaalia, Luksemburg, Madalmaad, Portugal, Sloveenia, Hispaania, Rootsi, Ühendkuningriik.

ALLIKAS: Autorite arvutused riikidevahelise 2013. aasta TEK-i põhjal.

Tabel 2. Ettevõtlusprotsessi etapid ja neile vastavad osakaalud Eesti tööealisest elanikkonnast aastal 2013, võrdlus teiste riikidega (%)

	Potent- siaalse d ettevõt- jad	Tärkav- ad ette- võtjad	Uus- ette- võtja d	Varase faasi ettevõt- jad (TEA indeks)	Välja- kujune nud ette- võtjad	Ette- võtja d kokk- u	Ärist väljun- ud ette- võtjad
Eesti	22,9	8,8	4,5	13,1	5,0	17,8	2,1
Leedu	25,7	6,1	6,4	12,4	8,3	20,4	3,5
Läti	26,7	8,1	5,3	13,3	8,8	21,7	3,5
Poola	21,4	5,1	4,3	9,3	6,5	15,5	4,0

Ungari	17,4	6,0	3,7	9,7	7,2	16,5	2,9
Rootsi	11,0	5,9	2,5	8,2	6,0	14,0	2,4
Soomne	9,3	2,7	2,7	5,3	6,6	11,7	2,0

ALLIKAS: Riikidevaheline TEK 2013.

Tabel 3. Eesti täisealise elanikkonna individuaaltasandi ettevõtlusalased hoiakud ja nende võrdlus meeste ja naiste lõikes ning teiste EL-i riikide keskmisega

Näitaja	Kirjeldus	„Jah” vastanute osakaalud (%)					
		Eesti 2013	EL-i keskmine	Mehed		Naised	
				2012	2013	2012	2013
Alustavate ettevõtjate teadmine	osakaal vastanutest, kes teavad isiklikult kedagi, kes on viimase 2 aasta jooksul ettevõttega alustanud	36,8	30,8	<u>41,2</u>	38,2	<u>34,1</u>	35,4
Heade ettevõtlusvõimaluste tajumine	osakaal vastanutest, kes arvavad, et nende piirkonnas on järgmise 6 kuu jooksul head võimalused ettevõttega alustada	46,1	29,3	<u>50,7</u>	45,5	<u>40,1</u>	46,6
Heade ettevõtlusoskuste tajumine	osakaal vastanutest, kes arvavad, et neil on teadmised, oskused ja kogemused, mida on vaja, et uue ettevõttega alustada	40,0	41,7	<u>52,1</u>	<u>46,0</u>	<u>34,9</u>	<u>34,3</u>
Hirm ettevõtluses läbi kukkumise ees	osakaal vastanutest, kes tajuvad oma piirkonnas küll häid ettevõtlusvõimalusi, kuid kes hoiduksid	47,8	47,5	<u>37,3</u>	<u>43,0</u>	<u>50,7</u>	<u>52,4</u>

	ettevõttega alustamisest, sest kardavad ebaõnnestuda						
--	--	--	--	--	--	--	--

Märkus: Allatõmmatud joonega on tähistatud meeste ja naiste vaheline statistiliselt oluline erinevus, $\alpha \leq 0,1$; jämeda kirjaga kahe aasta vaheline statistiliselt oluline erinevus, $\alpha \leq 0,1$.

ALLIKAS: GEM TEK 2013 ja autorite arvutused riikidevahelise 2013. aasta TEK-i põhjal.

Eesti ettevõtjate ambitsioonikus läbi GEM-i prisma

Lisaks protsessipõhisele ettevõtjate määratlemisele on GEM-i raames võimalik eristada ettevõtjate ambitsioone, uurides neilt näiteks järgmiste aspektide kohta:

- kui suur osakaal (märgitud vahemikhinnanguna) ettevõtte (potentsiaalsetest) klientidest asub välismaal;
- millise geograafilise ulatusega turgudel kavatseb ettevõtja järgmise kolme aasta jooksul oma tooteid/teenuseid müüa;
- kui palju plaanib ettevõtja palgata töötajaid järgmise viie aasta jooksul;
- kas pakutav toode/teenus on uudne kõikide, mõnede või mitte ühegi (potentsiaalse) kliendi jaoks;
- kas sarnast toodet/teenust pakkuvaid ärikonkurente on palju, vähe või ei ole üldse;
- kas toote/teenuse jaoks vajalikud tehnoloogiad või protseduurid on olnud kättesaadavad vähem kui üks aasta, 1–5 aastat või kauem kui 5 aastat.

Kahe aasta põhjal on joonistunud välja tendents, et varase faasi ettevõtjad on tuleviku suhtes ambitsioonikamad kui tegutsevad ettevõtjad. Näiteks ligikaudu kolmandik varase faasi ettevõtjatest väidab, et nende klientidest 25 protsenti asub väljaspool Eestit, pooled väidavad, et nende toode/teenus on vähemalt mõnede klientide jaoks uus. 60 protsenti varase faasi ettevõtjatest arvab, et neil on vähe või pole üldse ärikonkurente ning kolmandik neist plaanib viie aasta jooksul palgata üle viie töötaja. Siinkohal tuleb silmas pidada, et ettevõtjate ambitsioonid ei näita alati nende realiseerumist, vaid peegeldavad teatavat optimismi. Sarnaste ambitsioonide esinemist tegutsevate ettevõtjate puhul on ligikaudu poole vähem, kuigi mõneti sarnasemad on osakaalud ärikonkurentide väite puhul, mis võib viidata sellele, et tegutsetakse kindlaks kujunenud valdkondades.

Eesti elanike ettevõtlusalased hoiakud

Nii ettevõtlusaktiivsuse kui ka ambitsioonikama ettevõtluse puhul võib olla määrav elanike üldine ettevõtlikkus, s.t nende erinevad ettevõtlusalased hoiakud. Tabelis 3 toodud näitajatest kolm esimest iseloomustavad ettevõtlikkust, kuid hirmu ettevõtluses läbikukkumise ees peetakse ettevõtlust takistavaks teguriks. Kui vaadelda Eesti täisealise elanikkonna ettevõtlushoiakuid, võib näha, et need ei erine Euroopa Liidu keskmisest, kuigi Eesti paistab silma nende suure osakaaluga, kes tajuvad oma piirkonnas häid ettevõtlusvõimalusi (46,1%). Lätis on vastav näitaja 34,8, Leedus 28,7, Soomes 43,8 ja Rootsis 64,4 protsenti.

Toodud osakaalud kogu Eesti kohta ei erine statistiliselt palju 2012. aasta vastavatest näitajatest, kuid võib märgata meeste ja naiste hoiakute ühtlustumist, mis muu hulgas võib viidata ka sellele, et tulevikus erinevused ettevõtlusaktiivsuse näitajates vähenevad. Samas on naistel endiselt sagedamini hirm ettevõtluses läbi kukkuda, samuti tajutakse meestest harvemini häid ettevõtlusoskusi.

GEM-i raames analüüsitakse ka inimeste arvamus ühiskonna tasandi hoiakute kohta, mille poolest eristub Eesti Euroopa Liidu keskmisest peamiselt seetõttu, et väitega „need, kes on uue ettevõttega alustamisel edukad, on Eestis kõrge staatusega ja au sees” on vähem nõustujaid (Eestis 58,6% ja EL-is 62,4%). Samamoodi saab öelda, et väitega „te näete Eestis tihti ajakirjanduses lugusid edukatest uutest ettevõtetest” nõustujate hulk Eestis on mõnevõrra väiksem kui Euroopa Liidu riikides keskmiselt (vastavalt 40,7% ja 43,7%).

Aastal 2012 oli GEM-i uuringusse lisatud ettevõtlusõppe osa, millest selgus, et ligi kolmandik Eesti elanikkonnast on mainitud õppes osalenud, kas ametliku tasemeõppe raames või läbinud spetsiaalse koolituse või kursuse. Ettevõtlusõppe läbimine, eriti kutsekesk- ja kõrghariduse raames võib olla positiivselt seotud ettevõtlike hoiakute kujunemise, varase faasi ettevõtlusaktiivsuse ning ambitsioonikama ettevõtlusega.

Ettevõtlikkuse sotsiaalne prisma

Tänapäevane ettevõtluse käsitus on traditsioonilisest märksa laiem, pöörates tähelepanu ka sotsiaalse kasu saamisele või eneseteostusele. Kui eneseteostus on oluline „kasu” loomemajanduses, mis valdkonnana on viimastel aastatel kiiresti arenenud, siis sotsiaalsele ettevõtlusele ja sotsiaalse tulemi kasvatamisele on pööratud vähem tähelepanu. Tänu 2012 aasta GEM-i uuringule on saadud esimesed andmed, mis eeltoodud tavapärase ettevõtlusega võrreldes näitavad Eesti elanikkonda veelgi aktiivsemana sotsiaalses ettevõtluses. Sotsiaalset ettevõtlust tõlgendatakse tegelikult laiemalt kui tavamõistes „sotsiaalne”, hõlmates eri valdkondi (nt keskkond, kogukond, kultuur, piirkond, haridus ja loomulikult ka sotsiaalvaldkond). Sotsiaalsest ettevõtlusest on Eestis tehtud mõned pilootuuringud, näiteks „Eesti sotsiaalse ettevõtluse kogemuste ja olukorra kaardistamine” (Lillemets 2011), lühiuuring „Sotsiaalse talupidamise teenused Eesti maapiirkonnas” (Maamajanduse Infokeskuse tellitud, 2011), „Kolmas sektor arvupeeglis: Küsitlus- ja statistikaandmeid mittetulundusühenduste ja nendes osalejate kohta 2004–2007”, 2008).

Sotsiaalsed ettevõtlused on GEM-i raames uuritud 2005. ja 2006. aastal Suurbritannias, 2009. aastal 49 riigis (Terjesen *et al* 2012) ning 2012 ka Eestis.

Sotsiaalse ettevõtluse olemusest

2011. aastal ilmunud „Kodanikuühiskonna arengukava 2011–2014” (lk 29) avab teiste kesksete kodanikuühiskonna mõistete kõrval ka sotsiaalse ettevõtluse mõiste: „[sotsiaalne ettevõtlus on] reeglina kodanikuühenduste majandustegevus, mille eesmärgiks on ühiskondliku probleemi lahendamine ettevõtluse kaudu. Kodanikuühenduse partneriks võivad sotsiaalses ettevõtluses olla ka äriühingud.”

Kui tsiteeritu järgi on sotsiaalne ettevõtlus midagi peamiselt kolmandale sektorile omast, siis maailmas on hulk käsitusi, mille kohaselt ei pea sotsiaalne ettevõtte olema heategevusorganisatsioon, vaid võib olla sotsiaalse mõõtmega äriorganisatsioon: tegemist on põhimõtteliselt erineva lähenemisega, mis võimaldab organisatsioonil olla isemajandav ja kiiresti kasvada (Porter, Kramer 2011, 70; Yunus 2007, 53).

Erinevused on märgatavad ka riigiti, kus nii seadusandluses kui ka tavapraktikas mõistetakse sotsiaalset ettevõtlust erinevalt. See on tingitud riikide sotsiaalpoliitika mudelite, majandusliku ja poliitilise ning kolmanda sektori traditsioonide erinevusest, millest omakorda johtuvad sotsiaalsete ettevõtete ühiskondlikud eesmärgid ja väljundid (Mair 2010). Liberaalse sotsiaalpoliitika mudeli kasutajale Suurbritanniale tähendab see näiteks äri, mille peamine eesmärk on sotsiaalne (mitte kasumi teenimine omanikele) ning kasum reinvesteeritakse eesmärkide saavutamiseks. Seal on loodud eraldi ettevõtlusvorm *Community Interest Companies* (CIC; ühiskonna huvides tegutsev ettevõtte). Sotsiaaldemokraatlikku sotsiaalpoliitika mudelit kasutavates maades on sotsiaalne ettevõtlus piiritletud kitsamalt, näiteks Soome sotsiaalne ettevõtte (*sosiaalinen yritys*) tähendab organisatsiooni (juriidilised vormid varieeruvad), kelle töötajast on vähemalt 30 protsenti erivajadustega või pikaajalised töötud ning lisaks juriidilistele vormidele on neil võimalus registreerida end sotsiaalse ettevõtteks.

EMES (*EMergence des Entreprises Sociales en Europe*) European Research Network on sotsiaalse ettevõtluse defineerimiseks rahvusvahelises kontekstis välja pakkunud järgmised kriteeriumid. Organisatsiooni hinnangul on tegemist sotsiaalse ettevõtlusega, kui see evib järgmisi majanduslikke, sotsiaalseid ja juhtimiskriteeriume (Defourny, Nyssens 2008, 2012):

- majanduslikud kriteeriumid: 1) jätkusuutlik tootmine/teenindamine, 2) suur majanduslik risk, 3) minimaalne palgatöö;
- sotsiaalsed kriteeriumid: 1) eesmärk on teenida kogukonda, 2) initsiatiiv tuleb ja viiakse ellu kodanike poolt, 3) kasumi jaotamisel on piirangud;
- juhtimise kriteeriumid: 1) kaasatus, tegevusse on haaratud inimesed, keda antud tegevus otseselt puudutab (nt riskirühmad), 2) otsustusõigus ei põhine osakapitali jaotusel, 3) otsustusautonoomia olemasolu.

Sotsiaalse ettevõtluse teema on erinevalt arenenud ka tegevusvaldkonniti, esile tuleks tõsta põllumajandussektorit. Selles sektoris on välja kujunenud sotsiaalne talupidamine. Sotsiaalse talupidamise raames kasutatakse põllumajanduslikku tegevust kui teraapiavahendit tervise-, sotsiaal- ja haridusteenuste pakkumisel ühiskonnas rohkem haavatavale sihtrühmale. Sotsiaalse talupidamise sihtrühm võivad olla nii noored kui ka täiskasvanud, kes kannatavad vaimse tervise probleemide, füüsiliste puuete, õpiraskuste ja narkootikumide või alkoholisõltuvuste all. Sotsiaalne talupidamine võiks anda põllumajandustootjatele ja talupidajatele uusi võimalusi oma ettevõtte tegevuse mitmekesistamisel (Maamajanduse infokeskus 2012).

Sotsiaalse ettevõtluse valdkond on lai, Eestis pole sotsiaalse ettevõtluse definitsioonis kokkuleppele jõutud. Käesolevas uuringus kasutatakse seetõttu terminit „sotsiaalne ettevõtlus”. Sotsiaalse ettevõtluse alla kuuluvad GEM 2012 uuringu kontekstis kogukondlikud, kodanikuühiskonna ja ärilised ettevõtmised, mis on algatatud mõne ühiskonnaprobleemi lahendamiseks või missiooni täitmiseks. Seega on tegemist laiema mõistega kui kodanikuühiskonna arengukavas nimetatud või sotsiaalse talupidamise mõiste, mis mõlemad mahuksid EMES European Research’i sotsiaalse ettevõtluse katusdefinitsiooni alla.

Tulles tagasi EMES European Research’i sotsiaalse ettevõtluse definitsiooni juurde, võib tõdeda, et sotsiaalne ettevõtlus võib olla omane kõigile ettevõtlusvormidele, samuti mittetulundustegevusele. Seetõttu tasub uurida, kui palju on Eestis registreeritud organisatsioone ning kuidas on muutunud nende arv viimase viie aasta jooksul (tabel 4).

Andmete kasutamisel kodanikuühiskonna hetkeseisu hindamiseks tuleb silmas pidada, et mittetulundusühendustest moodustavad märkimisväärse osa korteriühistud (aastal 2009 oli neid Eesti Korteriühistute Liidu andmetel ligikaudu 9000), mille loomise on tinginud möödapääsmatu vajadus esindada korteriomanike ühishuve kinnisvara haldamisel ja arendamisel. Teisest küljest ei registreerita äriregistris ega piirkondlikes maakohturegistris kõiki vabatahtlikke organiseerumisvorme, näiteks seltsinguid, mis on üldisemas mõttes kodanikuühiskonna arengule olulised, eriti kogukondlikul tasandil, ning millel võib olla samuti kokkupuuteid sotsiaalse ettevõtlusega. Kolmanda sektori kasvu võib seletada ka Euroopa Liidu tõukefondide toetusmeetmetega kodanikuühiskonnale, kus toetuse saamise eeldus oli juriidilise isiku olemasolu: MTÜ või SA.

Tabel 4. Eestis registreeritud organisatsioonid aastatel 2006–2013

Aasta	FIE	Täisühing	Usaldusühing	OÜ	AS	Tulundusühistu	MTÜ	SA
2006	20 642	380	758	76 852	5799	669	24 164	717
2010	34 797	509	1505	108 603	4819	607	31 208	851

2011	34 022	758	1725	118 752	4449	602	32 628	871
2013	33 362	1745	1894	128 067	4149	592	30 770	799

ALLIKAS: Eesti Statistikaamet.

Tabel 5. Vanuseline ja sooline protsentuaalne jaotus ettevõtjarühmade lõikes

Vanus	Sotsiaalsed ettevõtjad		Tavaettevõtjad, kes on ka sotsiaalsed ettevõtjad		Tavaettevõtjad	
	mehed	naised	mehed	naised	mehed	naised
18–24	12	30	8	4	16	6
25–34	12	19	16	7	19	10
35–44	9	20	14	10	16	8
45–54	13	22	13	5	20	6
55–64	17	22	7	4	8	6
65+	22	21	5	1	5	3

ALLIKAS: Autorite arvutused TEK-i 2012. a andmete alusel.

Sotsiaalne ettevõtlus Eestis GEM-i järgi

2009. aastal osales GEM-i sotsiaalse ettevõtluse uuringus 49 riiki, kahjuks polnud Eesti veel konsortsiumiga liitunud ja seetõttu Eesti kohta andmed puuduvad. Kõige kõrgem oli sotsiaalse ettevõtluse aktiivsus Islandil (6,10%), aktiivsed on soomlased (5,13%). Üle nelja protsendi oli aktiivsus Šveitsis (4,33%) ja Inglismaal (4,23%), üllatuslikult alla ühe protsendi jäi aktiivsus Hispaanias. Ida-Euroopa riikides oli sotsiaalse ettevõtluse aktiivsus kõige kõrgem Horvaatias (4,41) ja Ungaris (3,90); Läti näitaja oli 2,82 protsenti (Terjesen *et al* 2012).

Järgmised Eesti andmed ei ole üksüheselt võrreldavad 2009. aasta sotsiaalse ettevõtluse GEM-i andmetega, sest Eesti andmestik hõlmab ka vanuserühma 65+ ning meie küsitlus ei võimaldanud arvesse võtta palgamaksmist ja töötajate olemasolu.

Sotsiaalse ettevõtluse uurimiseks 2012 Eestis kasutati suuresti 2006. aasta Suurbritannia uurimismetoodikat. Samamoodi kui Suurbritannia uuringus võeti analüüsiks ankeedid, millele vastajad vastasid jaatavalt ühele järgmistest küsimustest:

1. Kas olete üksinda või koos kaaslastega hiljuti proovinud alustada mistahes sotsiaalset, vabatahtlikku või kogukondlikku teenust, tegevust või algatust?

2. Kas olete üksinda või koos kaaslastega hiljuti proovinud oma palgatöö raames alustada mistahes sotsiaalset, vabatahtlikku või kogukondlikku teenust, tegevust või algatust?

3. Kas olete üksinda või koos kaaslastega hiljuti pakkunud mistahes ühiskondlikku tegevust, vabatahtlikku või kogukondlikku teenust, tegevust või algatust?

Eesti GEM 2012 uuringu andmete analüüsi põhjal on selgunud, et vähemalt ühele eespool mainitud küsimustest vastas positiivselt 524 küsitletut (26,2% koguvalimist), kes on seotud sotsiaalse ettevõtlusega. Ainult sotsiaalse ettevõtlusega tegeleb 360 vastanut ja 164 on tegevad nii tava- kui ka sotsiaalses ettevõtluses. 16,7 protsenti koguvalimist juba tegutseb sotsiaalse ettevõtlusega ning 17,5 protsenti soovib tulevikus panustada sotsiaalsesse ettevõtlusse (milleks on mistahes sotsiaalne, vabatahtlik või kogukondlik teenus, tegevus või algatus). Lisada tuleb, et sotsiaalne ettevõtlus hõlmab käesoleva uuringu raames nii kodanikuühiskonna organisatsioonilist tegevust (MTÜ ja SA, mis ei ole äriseadustikus kajastatud ettevõtlusvormidena ning on registreeritud kohturegistris) kui ka seltsinguid, mis ei pea üldse olema registreeritud.

Eraldi tuleks tähelepanu pöörata vanemaealiste (283 vastanut, s.t 14% koguvalimist) kaasatusse sotsiaalsesse ettevõtlusse – vanuserühmas 65+ on jaatavalt vastanud 66 (60 tegutsevad ainult sotsiaalse ettevõtlusega ning kuus tegelevad nii tava- kui ka sotsiaalse ettevõtlusega). Võrdluseks võib tuua tavaettevõtluse, kus vanemaealisi ettevõtjaid on ainult 10 vastanut.

Sotsiaalsed ettevõtjad (tabel 5) on jaotunud üsna võrdselt vanuserühmade vahel ja erinevusi ei esine. Kõige enam sotsiaalseid ettevõtjaid on 18–24-aastaste naiste seas (30%), tavaettevõtlusega tegelevaid naisi on selles vanuserühmas vaid kuus protsenti. Kõrgemad sotsiaalsete ettevõtjate määrad on naiste 45–54 ja 55–64 vanuserühmades (22%) ning meeste 65+ vanuserühmas (samuti 22%); need on oluliselt kõrgemad tavaettevõtluse samade vanuserühmadega võrreldes: naiste 45–54 ja 55–64 vanuserühmades kuus protsenti ja meeste 65+ rühmas viis protsenti. Vastupidiselt tavaettevõtlusele on sotsiaalses ettevõtluses aktiivsemad naised (55,9%). Üllatavalt palju on sotsiaalseid ettevõtjaid vanemaealiste vanuserühmas, kus ka mehed on nooremate vanuserühmadega võrreldes aktiivsemad.

Sotsiaalses ettevõtluses hõivatuses annab ülevaate joonis 2. Sotsiaalses ettevõtluses on aktiivsem mittehõivatute rühm kokku, sealhulgas kodused (27,6%), õpilased ja üliõpilased (30,2%) ning mittetöötavad inimesed (27,6%). Suurimad erinevused ilmnevad hõivatuses vanadus- või töövõimetuspensionil olevate rühmas, kus rohkem on esindatud sotsiaalse ettevõtlusega tegelejaid ning vastupidi iseendale tööandjaks olivate rühmas, kus sotsiaalset ettevõtlust on vähe.

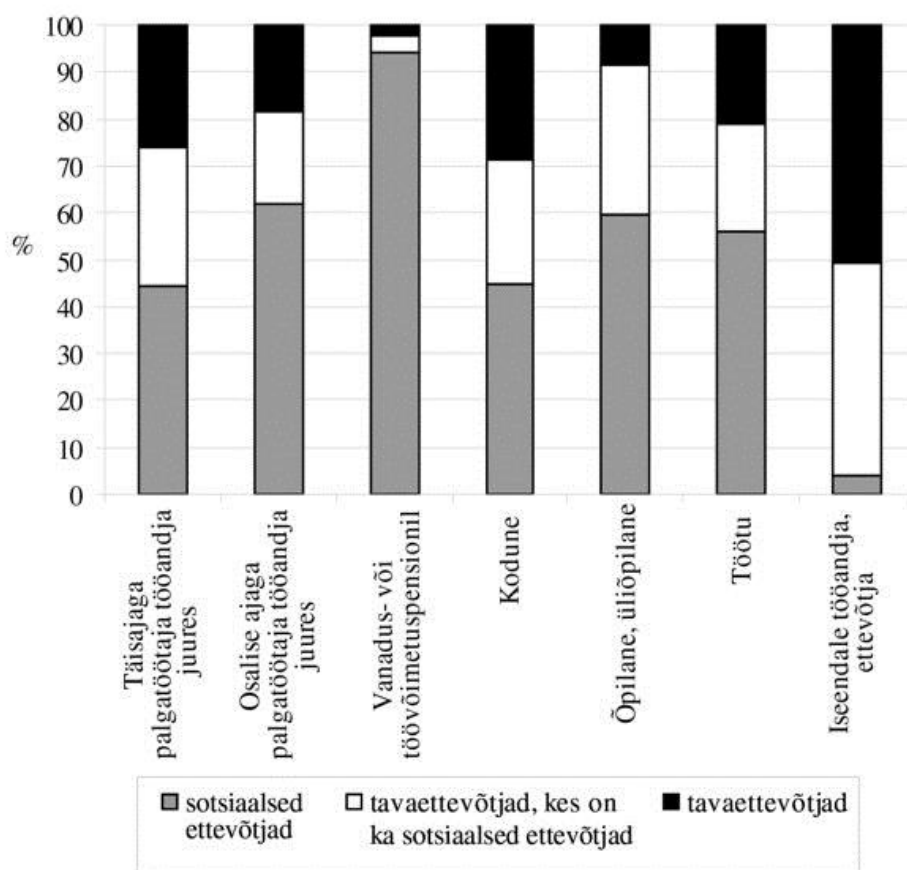
Sissetuleku järgi ainult sotsiaalsete ettevõtjate puhul erinevusi ei olnud. Erinevused ilmsid tavaettevõtjate puhul, kes tegelevad ka sotsiaalse ettevõtlusega, keskmisest vähem oli madalama sissetulekuga (5%) ja keskmisest rohkem suure sissetulekuga inimesi (14%). Intervjuu keele järgi oli enam sotsiaalseid ettevõtjaid eestlaste hulgas (28%). See näitaja on sarnane ka

tavaettevõtja profiiliga, kus muude rahvuste esindajaid on samuti vähe. Sotsiaalse ettevõtluse geograafilist levikut vaadates tuleb välja, et enam sotsiaalseid ettevõtjaid on linnapiirkondades (66%) (joonis 3).

Sotsiaalset ettevõtlust on kõige enam Kesk-Eestis (30%), järgnevad Lõuna-Eesti (30%), Lääne-Eesti (26%) ja Põhja-Eesti (25%), ning kõige vähem Kirde-Eestis (19%).

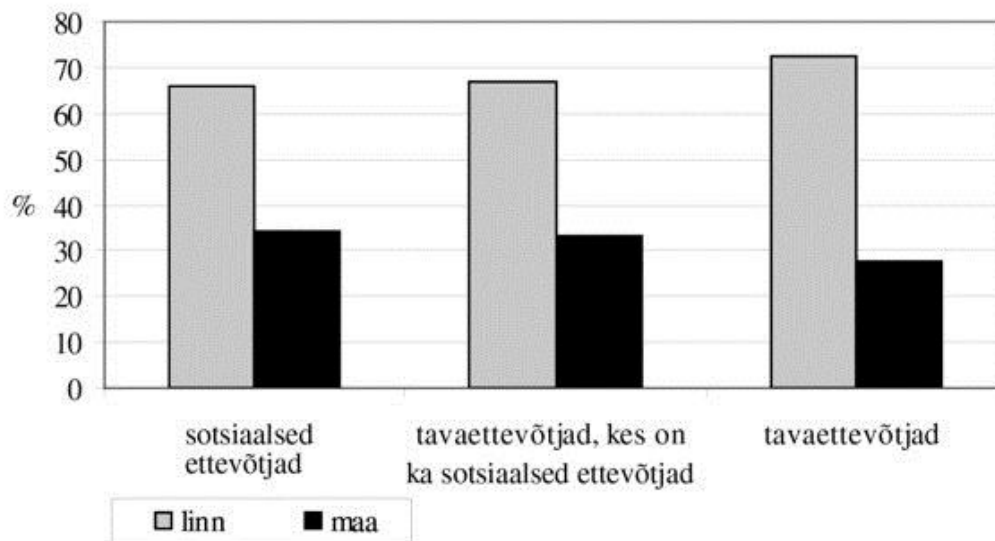
Nagu eeltoodust nähtub, esineb sotsiaalset ettevõtlust ühiskonnas varjatud kujul (sellise ettevõtluse üle ei peeta tavaettevõtlusega võrreldaval määral statistikat), ent tegemist on ühiskonnas laiemalt levinud fenomeniga, mille spektri ühes otsas tegutsevad ettevõtjad ei pruugi teadvustada, et nende tegevuses on sotsiaalse ettevõtluse jooni, ning teises otsas tegutsevad kodanikuühiskonna aktivistid ei pruugi taibata, et nende tegevus on omandanud ettevõtluse dimensiooni.

Joonis 2. Ettevõtlusega tegelevate vastanute hõivatus ettevõtjarühmade lõikes

ALLIKAS: Autorite arvutused TEK-i 2012. a andmete alusel.

Joonis 3. Protsentuaalne piirkondlik jaotus ettevõtjarühmade lõikes

ALLIKAS: Autorite arvutused TEK-i 2012. a andmete alusel.

Mida õppisime GEM-i uuringust

Majandusteaduse ja äriõpetusega võrreldes on ettevõtlus noor distsipliin, mis on välja kujunenud Eesti taasiseseisvumise ajal. Turumajandusega riigiks kujunemisel on ettevõtlusel olnud laiem tähendus kui vanemates turumajanduslikes (heaolu)riikides. Ühiskonna arengu mootorina on ettevõtlust kui ühiskonna nähtust eri ühiskondades võrdlevalt uuritud alles viimased viisteist aastat, sealhulgas GEM-i raames. On jõutud mõistmiseni, et ettevõtlusel on ühiskonnas laiem tähendus kui heaolu kasv ärilise edukuse toel. Nüüd mõistame paremini ühiskonda tervikuna, sest varem polnud meetodeid, mille abil end teistega võrrelda. GEM-i kahe aasta seire tulemused aitavad murda müüte inimeste madalast ettevõtlikkusest ja negatiivsest suhtumisest ettevõtjasse Eesti ühiskonnas.

Esiteks, kuigi juba tegutsevate ettevõtjate osakaal (5%) Eesti tööealisest elanikkonnast aastal 2013 on mõnevõrra madalam Euroopa Liidu (6,5%) ja võrreldavate siirderiikide keskmisest (7,7%), on Eestis valmisolek ettevõtjana (ettevõtluse varases faasis) tegutseda (13,1%) kõrgem kui Euroopa Liidus (7,8%) ja siirderiikides (11,2%). Iseäranis kõrge (Euroopas kõrgeim) on võimalustest ajendatud ettevõtlusaktiivsus aastatel 2012 ja 2013, vastavalt 11,3 ja 10,4 protsenti. See iseloomustab positiivselt Eesti ettevõtluskeskkonda ja tajutavaid äri võimalusi.

Teiseks, kuigi ettevõtja staatus Eesti avalikkuse silmis on madalam kui paljude arenenud riikide ettevõtjatel oma kodumaal, on see kõrgem enamikust Euroopa siirderiikidest. Üle poole (2013. a 58,6%) küsitletutest hindab ettevõtja staatust kõrgeks.

Kolmandaks, naabermaadega võrreldes iseloomustavad Eesti alustavat ettevõtjat madalamad kasvuootused. Ühemõtteliselt pole selge, kas selle põhjus on realistlikumad või liialt tagasihoidlikud hoiakud või jääb puudu pädevusest.

Neljandaks, ettevõtlus on Eestis kodanikuühiskonna nähtus ja seotud ettevõtlikkuse ilmingutega ühiskonnas laiemalt kui eri motiividel äritegevuse käivitamine. Ühiskondliku suunitlusega ehk eri vormis sotsiaalne ettevõtlus on omane enamale (26,2%) vastanutest kui varase faasi tavaettevõtlus (14,3%) aastal 2012. Ligi kolmandik sotsiaalsetest ettevõtjatest on ka tavaettevõtjad GEM-i järgi – see viitab nende ettevõtlusvormide tihedale seosele. Tavaettevõtlusega võrreldes on sotsiaalses ettevõtluses rohkem naisi (vastavalt 1/3 ja 55,9%), esindatus on kõrgem nii vanemaeliste naiste kui ka meeste hulgas.

Poliitikasoovitused ja kokkuvõte

Kuigi GEM-i tulemused näitavad ettevõtlusaktiivsust Eestis suhteliselt heas valguses, vajab kasvu- ja innovatsioonitaotlus suuremat ettevõtjate kompetentsi ja ambitsioonikamaid hoiakuid. See nõuab kasvuettevõtjate rollimudeli toetamist ja süstemaatilist teadvustamist ühiskonnas, eriti noorte hulgas.

Ettevõtlusprotsessi analüüs tõi välja, et peamised kitsaskohad esinevad varase faasi ettevõtluses, kui minnakse üle ideelt tegutsemisele, samuti nende tegutsevate ettevõtjate puhul, kes on sunnitud ärist väljuma, kuigi on võimalik, et teatud juhtudel ei ole see otstarbekas ning piisaks ettevõtte tegevuse restruktureerimisest või täiendavast arenguinvesteeringust. Seega tuleb julgustada nii ettevõtlusega alustajaid kui ka suunata oma võimekust parandama pikemaajalisi tegutsejaid.

Ettevõtlusambitsioonide ja püüdluste suur lõhe varase faasi ja tegutsevate ettevõtjate vahel võib tähendada nii esimeste liiga suurt optimismi kui ka teiste ülemäära alalhoidlikkust. Eri arenguetappides asuvaid ettevõtjaid tuleb suunata koostööle, mis ideid, ambitsioone ja kogemusi kombineerides annab paremaid tulemusi kui sarnastes arenguetappides asuvate ettevõtjate koostöö.

Elanike ettevõtlik meelelaad ja ettevõtjate kasvuambitsioonide kujunemine on seotud ettevõtlusõppega ning teadmiste levikuga ühiskonnas. Mida laiemalt on nimetatud valdkond kajastatud haridussüsteemis, meedias jm, mida kättesaadavamad on valdkonnainfo ja suhtlusvõrgustikud, seda julgemalt astutakse ettevõtluse ja innovatsiooniga seotud samme. Kuigi sooliste erinevuste tendents ettevõtluses väheneb, vajavad endiselt rohkem toetust naised ja naisettevõtjad, kellel enda meelest on meestest vähem häid ettevõtlusoskusi ja kes sagedamini tunnevad hirmu läbikukkumise ees.

Sotsiaalsel ettevõtlusel on Eestis oluline kandepind, see on ressurss, mida saab Eesti ühiskonna hüvanguks paremini kasutada. Seepärast tuleb pöörata tähelepanu sotsiaalse ettevõtluse toetuste süsteemile ja tugistruktuuridele. Paraku on Euroopas, sealhulgas Eestis, teadmised tagasihoidlikud, et toetada parimal viisil ettevõtlusprotsessi ja seonduvate põhjuse-tagajärje seoste väljaarendamist (Eurofound 2012). Meetmete väljatöötamiseks ja asjakohase seire väljaarendamiseks ettevõtluse kõigis valdkondades on rahvusvahelisele GEM-i

uuringule lisaks vajalikud laialdased Eesti-spetsiifilised valdkonna uuringud, mis tagaksid nii ettevõtlushariduse kui ka ettevõtluse toetusmeetmestiku parima tulemuslikkuse.

Esimene GEM-i uuring aastal 2012 aitas ületada müüte eestlaste vähesest ettevõtlikkusest. 2013. aasta uuring näitas, et ettevõtlikkus ei pruugi olla püsiv nähtus, mis koos muu taustainfoga võib viidata loomuliku ettevõtlikkuse ressursi ammendumisele ühiskonnas. Küsimusele, kas see on nii ja millised on ettevõtluse toetamise võimalused, mis viivad innovatsioonipõhisesse teadmismajandusse, vastamine nõuab GEM-ile lisaks teiste ettevõtlusuuringute järjekindlat väljaarendamist Eestis. Ettevõtlushariduse, ettevõtluse ja innovatsiooni pikaajaliste strateegiate süsteemne väljaarendamine saab põhineda ainult laiaulatuslikul ja kompleksel lähenemisel.

* Eelretsenseeritud artikkel.

¹ Hankiv sektor sisaldab majandusharusid nagu põllumajandus, metsandus, kalandus ja kaevandamine. Transformeeriv sektor sisaldab töötlevat tööstust, ehitust, transporti, kommunikatsiooni, kommunaalteenuseid ja hulgikaubandust. Ettevõtlusele suunatud tegevused (äriteenused) sisaldavad harusid nagu rahandus, kindlustus, kinnisvara ja muud äriteenused. Tarbijatele suunatud teenused sisaldavad jaekaubandust, mootorsõidukite remonti, majutust, toitlustust, isikuteenuseid, tervist ja vaba aega.

Viidatud allikad

Acs, Z. J. (2007). How is Entrepreneurship Good for Economic Growth? – Innovations, vol 1, no 1, pp 97–107.

Acs, Z., Desai, S., Klapper, L. F. (2008). What Does “Entrepreneurship” Data Really Show? A Comparison of the Global Entrepreneurship Monitor and World Bank Group Datasets. – Small Business Economics, vol 31, no 3, pp 265–281.

Amorós, J. E., Bosma, N. S. (2014). Global Entrepreneurship Monitor 2013 global report. Fifteen years of assessing entrepreneurship across the globe. – <http://www.gemconsortium.org/docs/download/3106>

Amorós, J. E., Bosma, N. S., Levie, J. (2013). Ten Years of Global Entrepreneurship Monitor: Accomplishments and Prospects. – International Journal of Entrepreneurial Venturing, vol 5, no 2, pp 120–152.

Arro, T., Elenurm, T., Küttim, M., Liigus, E., Masso, J., Mets, T., Paes, K., Raudsaar, M., Rebane, K., Reino, A., Põder, K., Venesaar, U. (2013). Globaalne ettevõtlusmonitooring 2012 Eesti raport. Tallinn: Eesti Arengufond.

Baron, R. A., Shane, S. A. (2008). Entrepreneurship. A Process Perspective. Mason, Ohio: Thomson/South-Western.

Birch, D. G. W. (1979). The Job Generation Process. MIT Program on Neighborhood and Regional Change.

Bosma, N. S. (2013). The Global Entrepreneurship Monitor (GEM) and Its Impact on Entrepreneurship Research. – Foundations and Trends in Entrepreneurship, vol 9, no 2, pp 143–248.

Bygrave, W. D. (2010). The Entrepreneurial Process. – W. D. Bygrave, A. Zacharakis (eds). The Portable MBA in Entrepreneurship. 4th edition. John Wiley & Sons, Inc. Hoboken, New Jersey, pp 1–26.

Defourny, J., Nyssens, M. (2012). The EMES Approach of Social Enterprise in a Comparative Perspective. EMES working papers. – http://www.emes.net/fileadmin/emes/PDF_files/Working_Papers/WP_12_03_Defourny-Nyssens.pdf

Drucker, P.F. (1998). The Discipline of Innovation. – Harvard Business Review, vol 76, no 6, pp 149–157.

EAS (2013). Ettevõtluse Auhind 2013. – <http://www.eas.ee/et/eas/ettevotluse-auhind/auhind-2013>

EC (European Commission) (2012). Entrepreneurship in the EU and beyond. Country report: Estonia. Flash Eurobarometer 354.

EC (European Commission). (2014). European Enterprise Promotion Awards. – http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/best-practices/european-enterprise-awards/index_en.htm

Eesti Korterühistute Liit. (2009). Eesti Korterühistute Liidu arengukava 2015. EBS Juhtimiskoolituse Keskus OÜ.

Eesti Statistikaamet. Andmebaas. – <http://pub.stat.ee/px-web.2001/dialog/statfile2.asp>

ESA (2014). Ettevõtlus, IV kvartal 2013. Pressiteade. – <http://www.stat.ee/pressitead-2014>

Eurofound. (2012). Born global: The potential of job creation in new International businesses. Publications Office of the European Union, Luxembourg.

Galbraith, J. K. (1967). The New Industrial State. New Jersey: Princeton University Press.

Gartner, W. B. (1990). What Are We Talking about When We Talk about Entrepreneurship. – Journal of Business Venturing, vol 5, no 1, pp 15–29.

Hessels, J., Van Gelderen, M., Thurik, R. (2008). Entrepreneurial Aspirations, Motivations, and their Drivers. – *Small Business Economics*, vol 31, no 3, pp 323–339.

Kao, R. W., Kao, K. R., Kao, R. R. (2002). *Entrepreneurism: A Philosophy and a Sensible Alternative for the Market Economy*. London: Imperial College Press.

Kodanikuühiskonna arengukava 2011–2014 (2011). Siseministeerium, Tallinn. – https://www.siseministeerium.ee/public/KODAR_VV_.pdf

Kolmas sektor arvupeeglis: Küsitlus- ja statistikaandmeid mittetulundusühenduste ja nendes osalejate kohta 2004–2007 (2008). Tallinna Ülikooli rahvusvaheliste ja sotsiaaluuringute instituudi kodanikeühiskonna uurimis- ja Arenduskeskus. – <http://www.ngo.ee/arhiiv/www.ngo.ee/orb.aw/class%3Dfile/action%3Dpreview/id%3D22832/Kolmas%2Bsektor%2Barvupeeglis.pdf>

Kuura, A., Blackburn, R.A., Lundin, R. A. (2014). Entrepreneurship and Projects – Linking Segregated Communities. – *Scandinavian Journal of Management*, vol 30, issue 2, pp 214–230.

Landström, H. (2005). *Pioneers in Entrepreneurship and Small Business Research*. New York: Springer.

Landström, H. (2013). What Makes Entrepreneurship “interesting”? Learning from the Past. Presentation on the ESU Conference, Lisbon, 22 August 2013.

Lepane, L., Kuum, L. (2004). *Eesti elanike ettevõtlikkus*. Tallinn: Eesti Konjunkturiinstituut.

Lillemets, A. (2011) Eesti sotsiaalse ettevõtluse kogemuste ja olukorra kaardistamine. Tallinn: Eesti Mittetulundusühingute ja Sihtasutuste Liit ja Heateo SA. – <http://www.ngo.ee/sites/default/files/files/Eesti%20sotsiaalse%20ettev%C3%B5tluse%20kogemuste%20ja%20olukorra%20kaardistamine.pdf>

Maamajanduse infokeskus (2012). Sotsiaalse talupidamise teemaleht. – <http://www.maainfo.ee/?page=3469>

Mair, J. (2010). Social Entrepreneurship: Taking Stock and Looking Ahead. – IESE Business School, WP-888, pp 1–11.

Masso, J., Vahter, P. (2008). Technological Innovation and Productivity in Post-Transition Estonia: Econometric Evidence from Innovation Surveys. – *European Journal of Development Research*, vol 20, no 2, pp 240–261.

McFadzean, E., O’Loughlin, A., Shaw, E. (2005). Corporate Entrepreneurship and Innovation Part 1: The Missing Link. – *European Journal of Innovation Management*, vol 8, no 3, pp 350–372.

McMullen, J. S. (2011). Delineating the Domain of Development eEntrepreneurship: A Market-based Approach to Facilitating Inclusive Economic Growth. – Entrepreneurship Theory and Practice, vol 35, pp 185–215.

Mort, G. S., Weerawardena, J., Carnegie, K. (2003). Social Entrepreneurship: Towards Conceptualization. – International Journal of Nonprofit and Voluntary Sector Marketing, vol 8, no 1, pp 76–82.

OECD (2005). The measurement of scientific and technological activities. Oslo Manual. – <http://www.oecd.org/dataoecd/35/61/2367580.pdf>

Policy impact. Global Entrepreneurship Monitor (GEM). – <http://www.gemconsortium.org/policy-impact>

Porter, M. E., Kramer, M. R. (2011). Shared Value: How to Reinvent capitalism and Unleash a Wave of Innovation and Growth. – Harvard Business Review, vol 89, no 1, pp 62–77.

Recommendation 2006/962/EC of the European parliament and of the council of 18 December 2006 on key competences for lifelong learning. Off J Eur Union L, pp 10–18.

Reynolds, P., Bosma, N., Autio, E., Hunt, S., De Bono, N., Servais, I., Lopez-Garcia, P., Chin, N. (2005). Global Entrepreneurship Monitor: Data Collection Design and Implementation 1998–2003. – Small Business Economics, vol 24, no 3, pp 205–231.

Sarasvathy, S. D., Venkataraman, S. (2011). Entrepreneurship as Method: Open Questions for an Entrepreneurial Future. – Entrepreneurship Theory and Practice, vol 35, no 1, pp 113–135.

Sepp, J. (2002). Tööstuspoliitika teooria ja rahvusvaheline praktika. Tartu Ülikooli majandusteaduskond. – http://www.mtk.ut.ee/doc/Struktuuripoliitika_uus.pdf

Schumpeter, J. A. (1934). The Theory of Economic Development. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Stam, E., Suddle, K., Hessels, S. J. A., van Stel, A. J. (2007). High Growth Entrepreneurs, Public Policies and Economic Growth. – Jena Economic Research Papers, no 2007-019.

Zacharakis, A., Reynolds, P. D., Bygrave, W. D. (1999). Global Entrepreneurship Monitor. National Entrepreneurship Assessment: United States of America 1999 Executive Report. Babson College.

Terjesen, S., Lepoutre, J., Justo, R., Bosma, N. (2012). Global Entrepreneurship Monitor Report on Social Entrepreneurship Executive Summary. Universidad del Desarrollo. – <http://gemconsortium.org/docs/download/376>

Tulumaksuseadus. – Riigi Teataja I 1999, 101, 903; Riigi Teataja I, 23.12.2013, 23.

Varblane, U., Mets, T. (2010). Entrepreneurship Education in the Higher Education Institutions (HEIs) of Post-Communist European Countries. – Journal of Enterprising Communities: People and Places in the Global Economy, vol 4, issue 3, pp 204–219.

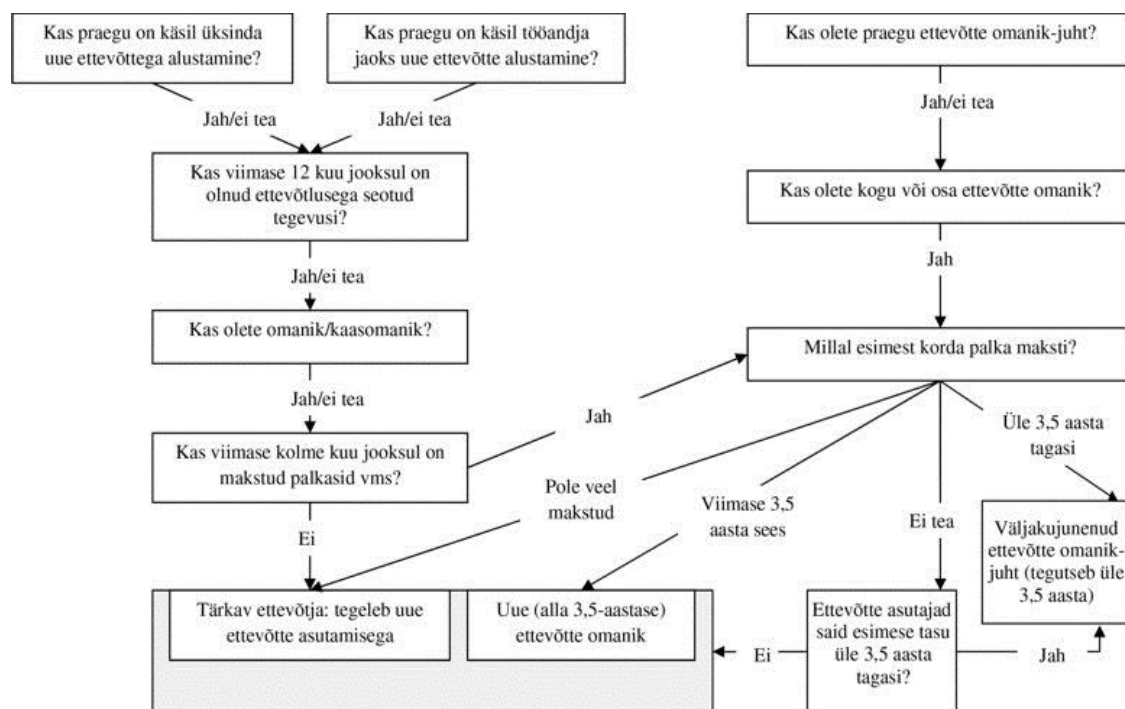
Wiklund, J., Davidsson, P., Audretsch, D. B., Karlsson, C. (2011). The Future of Entrepreneurship Research. – Entrepreneurship Theory and Practice, vol 35, issue 1, pp 1–9.

Äriseadustik. – Riigi Teataja I 1995, 26, 355; Riigi Teataja I, 21.03.2014, 21.

Xavier, S. R., Kelley, D., Kew, J., Herrington, M., Vorderwülbecke, A. (2013). Global Entrepreneurship Monitor 2012, Global Report.

Yunus, M. (2007). Creating a World Without Poverty. Philadelphia: Perseus Books.

Lisa 1. Ettevõtjate identifitseerimine GEM-i uuringu küsimuste põhjal

ALLIKAS: Reynolds *et al* 2005, 215; Arro *et al* 2013, 13.